

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirne prispevke v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

MARIJAN PREMOVIČ: The Medieval Tradition in the Ideology of the Karadordevič Dynasty	293
<i>Srednjeveška tradicija in ideologija Karadordevičev</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Karadordeviči in slovenske politične stranke 1918–1941	313
<i>The Karadordevičs and Slovenian Political Parties, 1918–1941</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Slovenska katoliška cerkev in Karadordeviči	361
<i>Slovenian Catholic Church and the Karadjordjevič Dynasty</i>	
ANDREJ RAHTEN: Zunanjepolitični koncept kneza Pavla	397
<i>Foreign Policy Concept of Prince Paul Karadordevič</i>	
DARJA KEREC: Karadordeviči in Prekmurje	427
<i>Karadjordjevičs and Prekmurje</i>	
MIRA MILADINOVIČ ZALAZNIK: S srbskim patriarhom Gavrilom pri Windisch-Graetzih o Jugoslaviji pod žezlom Karadordevičev	459
<i>The Serbian Patriarch Gavrilo at Windisch-Graetz Family Discusses Yugoslavia Under Karadordevič's Scepter</i>	
IVAN SMILJANIČ in PETER MIKŠA:	
" Bronasti lik Največjega Jugoslovena ": javni spomeniki Karadordevičem na Slovenskem.....	489
<i>"Bronze Figure of the Greatest Yugoslav": Public Monuments to the Karadordevič Dynasty in Slovenia</i>	
BOŽO REPE: Karadordeviči in vladarska ideologija pri Slovencih	529
<i>The Karadordevičs and the Ruler's Ideology Among Slovenes</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 565

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 569

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

Zunanjepolitični koncept kneza Pavla

Andrej Rahten

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: andrej.rahten@um.si

Izvleček:

V članku so predstavljena stališča kneza Pavla Karadorđevića do zunanje politike Kraljevine Jugoslavije, ki jo je po marsejskem atentatu leta 1934 odločilno usmerjal. Prispevek temelji na arhivskih dokumentih, časopisnih poročilih in spominih, pri čemer je posebna pozornost posvečena slovenskim virom. Opisan je Pavlov zunanjepolitični koncept v času Hitlerjevega vzpona, ko se je Kraljevina Jugoslavija soočala s številnimi izzivi pri ohranjanju svoje državne suverenosti.

Ključne besede:

Pavle Karadorđević, Adolf Hitler, Kraljevina Jugoslavija, Mala antanta, Balkan

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 397–426, 102 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

"Če bi se tedaj knezu Pavlu dopustilo do konca izpeljati težko diplomatsko igro, bi bila Jugoslavija po vojni najmočnejši člen v politiki urejevanja in konsolidiranja Evrope. Ne bi bila odskočna deska za svetovno revolucijo, marveč močna postojanka zahodne diplomacije." Tako je v svojih spominih povzel zunanjepolitični domet Pavla Karadordevića v emigraciji živeči slovenski odvetnik, igralec in publicist Miloš Vauhnik.² Ta teza predstavlja izhodišče mojega prispevka, v katerem bom poskušal predstaviti zunanjepolitični koncept ključne osebnosti na jugoslovanski politični sceni po marsejskem atentatu 9. oktobra 1934, v katerem je umrl kralj Aleksander Karadordević.³ Knezovo politično obzorje je v svoji standardni študiji že pred šestimi desetletji podrobno orisal ameriški zgodovinar Jacob B. Hoptner. Ob upoštevanju njegovih dognanj, ki jih je z obširnimi predgovori k hrvaški izdaji dopolnil nekoč vodilni poznavalec jugoslovanske diplomatske zgodovine Bogdan Krizman,⁴ bodo v jedru tega prispevka pričevanja treh slovenskih poznavalcev Pavlovega delovanja: pravnika in publicista Danila Gregoriča (Gregorića) in bratov Vauhnik, poleg že citirane ga Miloša tudi Vladimirja, zadnjega kraljevega jugoslovanskega atašeya v Berlinu.⁵ Slednji je o knezovi politiki napisal tudi posebno študijo, ki se je ohranila v njegovi zapuščini, po bratovi zaslugi pa je bila objavljena skoraj istočasno s Hoptnerjevo knjigo.⁶

Pavle je bil med Srbi precej manj priljubljen od v Marseillesu umorjenega bratranca Aleksandra.⁷ Bil je sin kneza Arsena, brata kralja Petra I., a po rodu

¹ Ta razprava je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Miloš Vauhnik, *Pe-fau in XX. stoletje* (Ljubljana, 2012) (dalje: M. Vauhnik, *Pe-fau*), str. 347.

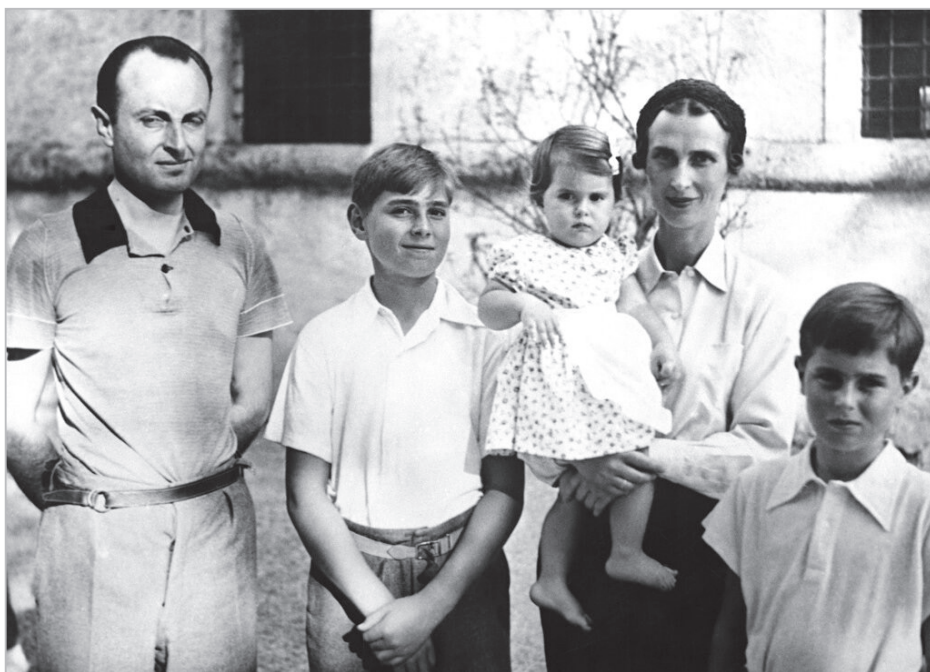
³ Zapuščino kneza Pavla je Univerza Columbia leta 2006 posredovala na mikrofilmih Arhivu Jugoslavije. Del korespondence je že bil predstavljen v slovenski historiografiji. Prim. Ivana Božović, "V tujini: pisma dr. Mihe Kreka knezu Pavlu Karadordeviću, 1946–1952", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 303–323; Andrej Rahten, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.

⁴ Bogdan Krizman, "Predgovor" (dalje: Krizman, "Predgovor"), v: Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973) (dalje: Hoptner, *Jugoslavija*), str. 7–45.

⁵ Prim. Aleksandar Životić, "Slovinci u vojnoj diplomatiji Kraljevine Jugoslavije", *Zgodovinski časopis* 73, št. 1–2 (2019), str. 138–156, tu str. 149–151. O Gregoričevi življenjski poti več Igor Grdina, "Danilo Gregorić", v: *Nova slovenska biografija*, ur. Andrej Rahten, Mateja Matjašič Friš, Igor Grdina in Kajetan Gantar (Ljubljana, 2009) (dalje: Grdina, "Danilo Gregorić"), str. 77–86.

⁶ Vladimir Vauhnik, "O politiki kneza Pavla", *Zbornik Svobodne Slovenije* 15 (1963), str. 56–61 (dalje: V. Vauhnik, "O politiki").

⁷ Princ Jurij je bil takrat že izločen iz nasledstva prestola, saj je po umoru svojega služabnika moral abdicirati v korist mlajšega brata Aleksandra. Glede nasledstvenega vprašanja je Aleksander užival močno podporo vodilnega srbskega državnika Nikole Pašića, ki mu je pomagal tudi pri izločitvi Jurija iz javnega življenja. Jurij je namreč sredi maja 1922 iz Pariza pisal Pašiću pismo, v katerem je izrazil

Družinska slika ob praznovanju rojstnega dne princa Aleksandra, starejšega sina kneza Pavla, na gradu Brdo pri Kranju, 28. avgusta 1937. Glavna gosta iz tujine sta bila vojvoda in vojvodinja Kentska. Od leve proti desni: jugoslovanski princ regent Pavel, princ Aleksander, princesa Jelisaveta, princesa Olga in princ Nikola (*Wikimedia Commons*)

so ga imeli deloma za Rusa, saj je bila njegova mati kneginja Aurora Pavlovna Demidova, po kulturi pa bolj za Angleža. Poročil se je z grško princesinjo Olgo, poročnih slovesnosti leta 1923 v Beogradu se je udeležil celo vojvoda Yorški, kar ga je še bolj navezalo na hišo Windsorjev.⁸ O tem, kakšen status je užival

nezadovoljstvo nad njegovo politiko do Hrvatov in Slovencev, kritiziral pa je tudi slabe gospodarske razmere. Pritoževal se je, da ima premalo finančnih sredstev (menda samo 6000 dinarjev oz. 1000 francoskih frankov mesečno), zato je zahteval dediščino iz očetove zapuščine. Pašiču in njegovemu sinu Radomirju je očital korupcijo, kar je premiera gotovo raztogotilo. Po več letih napetosti zaradi neuspešnih pogajanj so v začetku maja 1925 kraljevega starejšega brata prisilno odvedli v internacijo na kraljevo posestvo v Belje, nato pa v umobolnico v bližini Niša. Sodu je menda izbilo dno odkritje, da princ piše spomine, s katerimi bi lahko kompromitiral pomembne akterje beograjskega javnega življenja. Čeprav so v državnem vrhu vedeli, da v umobolnico ne spada, so po naročilu dvorne klike celo ponaredili zdravniške izvide in mu nato dolga leta preprečevali stik z zunanjim svetom. Podrobno o tem v prinčevi romansirani avtobiografiji: Djordje Karadjordjevič, *Resnica o mojem življenju*, I–II (Ljubljana, 1979). Prim. Dušan Nečak, *Prestolonaslednik Djordje Karadjordjevič – posebnež ali bolnik*, v: *Stiplouškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana, 2005), str. 119–127; Andrej Rahten, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022) (dalje: Rahten, *Anton Korošec*), str. 60 in 255.

⁸ "Svečanosti na belgrajskem dvoru. Krst prestolonaslednika Petra – Poroka princa Pavla", *Slovenec*, 23. 10. 1923, št. 240, str. 2. Mladoporočenca sta takoj po poroki odpotovala v London.

na britanskem dvoru, pa med drugim priča, da ga je kralj Jurij VI. sredi julija 1939 sprejel v častitljivi *red blačne podveze*.⁹ Pavlov minus je bil, da za razliko od Aleksandra, ki je gradil svoj imidž na tesni povezanosti z vojsko in so ga srbski generali imeli za "svojega", ni bil nikoli vojak.¹⁰ Za člana srbske vladarske družine je bilo nenavadno tudi to, da je imel slabo mnenje o pravoslavni cerkveni hierarhiji, cenil pa je "konstruktivnost" katoliške.¹¹ Bolj kot politika ga je zanimala umetnost, a se je vseeno tudi umetnosti politike hitro učil. Slovel je kot zbiralec starih umetnin, njegov dvor je bil menda videti kot muzej.¹² Njegova umetniška žilica je vzbujala tudi pozornost tujih obveščevalcev. Tako so v Rimu sklepali, da naj bi se po koncu opravljanja namestniške funkcije naselil v svoji vili v Firencah in se popolnoma posvetil svoji največji ljubezni, torej umetnosti.¹³

Tako v zunanji kot notranji politiki se je Pavle trudil, da ohranja Aleksandrovo dediščino, nastopal je kot neke vrste "skrbnik Jugoslavije".¹⁴ Torej si je prizadeval, da bi s čim manj posegi omogočil kontinuiteto vladavine med umrlim bratrancem in mladoletnim kraljem Petrom II., ki naj bi s polnoletnostjo zavladal. Pri tem se zdi, da je svojo funkcijo obravnaval kot osebno dolžnost, hkrati pa kot čast, za katero se je zavedal, da ima izrazit državotvorni značaj.

Med slovenskimi politiki je v britanskih manirah vzgojeni Pavle, ki se je rad mudil v svoji slovenski rezidenci na Brdu pri Kranju,¹⁵ večinoma ohranjal dober sloves. Po mnenju odvetnika in dolgoletnega politika Jakoba Mohoriča se je tudi vodilni slovenski politik Anton Korošec dobro ujel s knezom: "Ta je imel za seboj angleško vzgojo in se je kmalu navezal na največjega zapadnjaka med belgrajskimi politiki. Vedno bolj je cenil njegovo politično modrost in mu prepuščal vedno več vpliva na državno politiko." Korošec je očitno knezu "s svojo srednjeevropsko izobrazbo in svetovljansko maniro imponiral".¹⁶ A tudi obratno: Korošec je v javnosti pogosto opozarjal na Pavlov pomen v jugoslovanski politiki. Poudarjal je, da knez "dela z vsemi napori za mir z vsemi našimi

⁹ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 346.

¹⁰ Prim. *Dekle iz ozadja zgodovine. Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karadordevića*, ur. Alenka Pipan in Marko Frelj (Kranj, 2020), str. 82–85.

¹¹ *Političke bilješke Ante Trumbića 1930–1938*, I–II, ur. Stjepan Matković in Marko Trogrlić (Zagreb–Split, 2019), tu I, str. 811.

¹² Joško Krošelj, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije* 18 (1966), str. 181–201, tu str. 195.

¹³ Bogdan Krizman, "Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941)", *Časopis za suvremenu povijest* 7, št. 1 (1975), str. 33–96 (dalje: Krizman, "Italija"), tu str. 88.

¹⁴ Prim. Srđan Milošević, "Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karadordevića", *Zgodovinski časopis* 67, št. 3–4 (2013), str. 450–470, tu 453.

¹⁵ "Knez namestnik zopet na Brdu", *Slovenec*, 25. 9. 1936, št. 220a, str. 2.

¹⁶ Jakob Mohorič, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)*, ur. Andrej Rahten in Gregor Antoličič (dalje: *Mohoričevi spominski zapisi*), str. 70 in 201.

Poroka kneza Pavla z grško princeso Olgo v Beogradu oktobra 1923 (<https://www.facebook.com/fragmentiproslosti>; *Wikimedia Commons*)

sosedami". Ob neki drugi priložnosti pa ga je označil za "zelo modrega krmarja v zunanji politiki".¹⁷ So pa med slovenskimi politiki o knežjem paru krožile tudi kakšne kritike, kot jih denimo najdemo v spominih nekdanjega konzula in ministra Ivana Švegla, ki je v dvajsetih letih 20. stoletja deloval v stranki hrvaškega tribuna Stjepana Radića, nato pa kot vnet privrženec kralja Aleksandra pristal v taboru jugoslovanskih unitaristov. Po Šveglovem mnenju naj bi v Pavlovi dobi z ministrskima predsednikoma Milanom Stojadinovićem in Dragišo Cvetkovićem delovala "najslabša vlada, ki jo je Jugoslavija imela". Pavlu in njegovi soprogi Olgi, ki naj bi ob Aleksandrovi smrti izjavila, da "sedaj imamo mi naših deset minut", je očital denarni pohlep. Za svojo politiko do Berlina pa naj bi bila celo nagrajena: Pavle z luksuznim avtom, Olga pa s smaragdno nakitom.¹⁸

Vladimir Vauhnik se je nasprotno Pavla spominjal z izbranimi besedami: "Knez Pavel je bil tihe narave, zelo vljuden, nežen in prijazen. Bil je vzvišen nad

¹⁷ Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965), str. 468 in 509.

¹⁸ Arhiv Slovenskega biografskega leksikona (ASBL), Osebna mapa Ivana Švegla, Avtobiografija Ivana Švegla.

številnimi intrigami, in je po svoji kulturi prekašal vso okolico." Te lastnosti so ga od slednje res ločevale, še zlasti v stiku z vplivnimi eksponenti beograjske čaršije. Ali kot je zapisal Vauhnik: "Vsekakor se pa lahko reče, da je knez v divjo okolico malo naobraženih vaških politikov, lahko dostopnim vsaki tuji propagandi, spadal tako, kakor pest na oko."¹⁹ Morda Pavle res ni bil najbolj več čaršijskih spletk, a na zunanjo politiko se je kar dobro spoznal. Tudi sicer do "buržoazne" diplomacije kritično usmerjeni Krizman mu je priznaval na tem področju precejšnje sposobnosti: bil naj bi "arhitekt nove zunanjepolitične linije", ki je opuščala staro proversajsko politiko uvrščenosti in jo nadomeščala z nevtralnostjo.²⁰ Knezova odločitev, da pomladi 1937 v avdienco sprejme voditelja panevropskega gibanja, grofa Richarda Nikolausa Coudenhove-Kalergija, pa priča tudi o njegovi izraziti proevropski usmeritvi.²¹

Pavlov zunanjepolitični koncept se je postopno izkristaliziral v treh točkah, ki bodo posebej razdelane v naslednjih poglavjih te razprave. Najprej je želel okrepiti že za časa kralja Aleksandra začeto politiko gospodarskega zблиževanja z Nemčijo. Kar zadeva Italijo, je knez problematiko fašistične odgovornosti za marsejski atentat pospravil v predal, njegova namera je bila, da s sosednjo državo vzpostavi korekten odnos, čeprav je bil intimno nasprotnik Mussolinijeve agresivne politike. In tretjič, oddaljevanje od Francije je hotel kompenzirati z opiranjem na Veliko Britanijo. Bil je zagovornik sporazuma med otoškim imperijem in tretjim rajhom, kar je bil dolgo časa tudi Hitlerjev cilj, a slednji v Londonu ni naletel na dovolj posluha in je posledično to zamisel opustil.²² Skratka, Jugoslavija je v viharjih časov drsenja Evrope v nov globalni spopad imela na dvoru nedvomno odločevalca z vizijo. Resda Pavle ni razpolagal z Aleksandrovo karizmo "zmagovalca prve svetovne vojne", a je znal svoje šibkosti pretvarjati tudi v prednosti. Vseeno pa je njegovo funkcijo vseskozi omejevala začasnost namestništva, ki je seveda vplivala tudi na knezove zunanjepolitične usmeritve.

Nemoč Male antante

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila v ustanovnih letih eden najtrdnjših členov versajske ureditve, ki so jo ustoličile velesile na pariški mirovni konferenci v letih 1919–1920.²³ Bila je del Male antante, v kateri je skupaj s Češko-

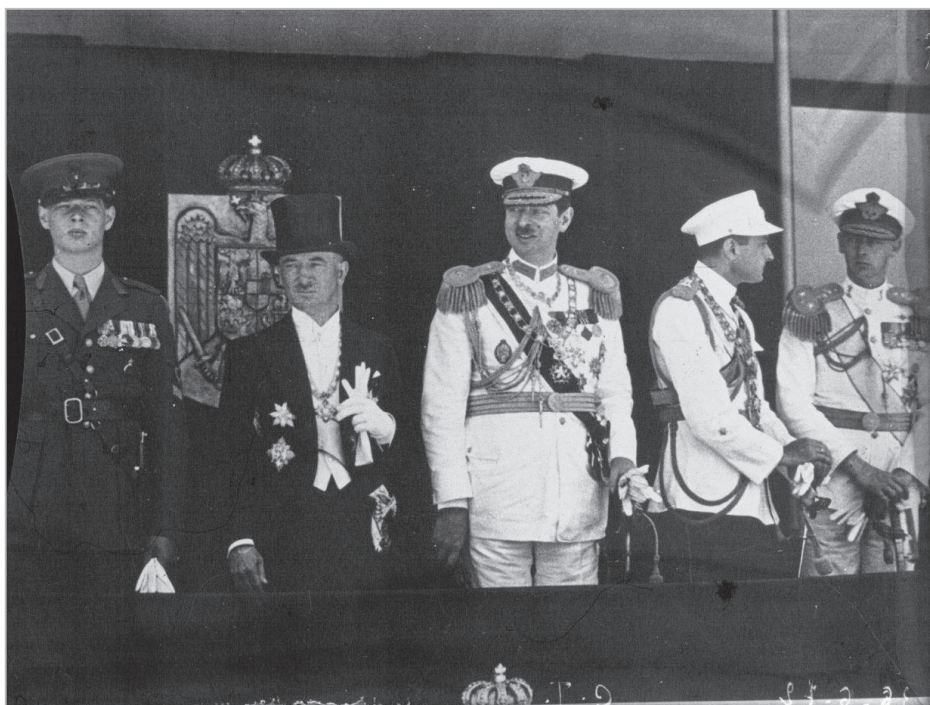
¹⁹ V. Vauhnik, "O politiki", str. 61.

²⁰ Krizman, "Predgovor", str. 10.

²¹ Andrej Rahten, *Od habsburške monarhije do Panevropske unije. Razprave, predavanja in članki 2000–2009* (Ljubljana, 2009), str. 39.

²² Krizman, "Italija", str. 61.

²³ Prim. Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929* (Beograd, 2008).

Romunski princ Mihai, češkoslovaški predsednik Edvard Beneš, romunski kralj Karel II., jugoslovanski princ regent Pavel in romunski princ Nikolaj v Bukarešti leta 1936 (Wikimedia Commons)

slovaško in Romunijo zagovarjala interese Francije v Srednji in Jugovzhodni Evropi.²⁴ Mala antanta je bila po prevratu ustanovljena predvsem z namenom, da brzda habsburške restavracijske ambicije. Interesi partneric so se sicer razlikovali v tem, da so v Bukarešti pozorneje spremljali habsburške ambicije na Madžarskem, v Beogradu in Pragi pa v Avstriji.²⁵ Tri mesece pred razglasitvijo polnoletnosti cesarjeviča Otta, sina na Madeiri umrlega zadnjega habsburškega vladarja Karla I. (IV.), je romunski ministrski predsednik Iuliu Maniu v intervjuju za pariški *Le Matin* izjavil, da je bila Avstro-Ogrska svojčas garant stabilnosti v Podonavju, njen obstoj pa koristen za vso Evropo. Poznavalci, ki so vedeli, da je bil Maniu pred vojno sedmograški poslanec v ogrskem parlamentu in zagovornik velikoavstrijskega programa Franca Ferdinanda, nad temi besedami niso

²⁴ Podrobno o politiki Male antante v Pavlovi dobi Günther Reichert, *Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donaauraum von 1933 bis 1938* (München, 1971) (dalje: Reichert, *Das Scheitern*).

²⁵ Ljubo Boban, "Utjecaj austrijskog pitanja na medjunarodni položaj Jugoslavije izmedju dva rata", *Internationales Kulturbistorisches Symposium Mogersdorf 1979* (Eisenstadt, 1981), str. 203–213, tu 203.

bili presenečeni. Gotovo pa niso bili navdušeni v Beogradu, kjer so prav takrat v javnosti krožile grožnje, da bo Jugoslavija obnovo habsburške monarhije štela kot vzrok za vojno intervencijo.²⁶ Prav strah pred obnovo habsburške monarhije je tudi v spremenjenih mednarodnih okoliščinah po Hitlerjevem prevzemu oblasti leta 1933 ostal eno glavnih veziv Male antante. Najbolj odločno je habsburški restavraciji sprva nasprotoval češkoslovaški zunanji minister Edvard Beneš, ki se je bal, da bi bila z obnovo cesarstva v Avstriji ogrožena tudi ozemeljska celovitost njegove države, ki je imela po razpadu habsburške monarhije v Srednji Evropi precejšen vpliv. Mala antanta je tako v avstrijskem primeru postala skoraj neuradna zaveznica nacističnega ekspanzionizma. Čeprav so jih britanski diplomati opozarjali na pogubnost takšne politike, so se češki voditelji tega zavedali šele, ko je bilo tudi zanje prepozno.²⁷

Podobno goreče so glede habsburškega vprašanja nastopali tudi Beneševi jugoslovanski kolegi. Zunanji minister Bogoljub Jevtić je 12. marca 1934 v beograjski skupščini izjavil, da se jugoslovanski narod ni umaknil pred avstro-ogrsko velesilo, kaj šele, da bi se "njenemu fantomu". Stojadinovičeva vlada, ki je bila postavljena leta 1935 prav ob podpori kneza Pavla, se je razvila v enega najbolj gorečih Hitlerjevih zaveznikov v boju proti Habsburžanom. Stojadinović je večino ugajanja nacističnemu vrhu razvil skoraj do popolnosti. Pri tem je spretno izkoriščal Hitlerjevo alergijo na vse, kar je bilo habsburškega. In ko je celo Beneš zaradi vzpona tretjega rajha korigiral svoje odklonilno stališče in želel pustiti odprta vrata za možno vrnitev Otta, ga je na blejski konferenci Male antante konec avgusta 1935 zavrnil njegov jugoslovanski kolega. Tudi ko je Mala antanta z napredovanjem Hitlerjeve Nemčije in posledičnim razpadanjem Češkoslovaške izgubila svoj vpliv v mednarodni politiki, je Stojadinović še naprej ponujal svoje usluge pri izganjanju habsburških duhov iz Avstrije. Nemškemu poslaniku Viktorju von Heerenu je 19. aprila 1936 zagotovil, da bo Mala antanta mobilizirala svoje čete, če se Otto pojavi na Dunaju.²⁸ Francoska diplomacija je sicer močno pritiskala na nekdanje zaveznike v Beogradu, a je Stojadinović ni upošteval, češ da zgolj spoštuje načelo samoodločbe, na podlagi katerega je nenazadnje nastala tudi – Jugoslavija.²⁹

Knez Pavle je v luči nacistične grožnje vedel za šibkosti Male antante, zato si je prizadeval izboljšati odnose z Avstrijo in Madžarsko. Toda ne Češkoslovaška ne Romunija nista imeli razumevanja za takšne poglede zaradi bojazni pred

²⁶ Karl Werkmann, *Otto von Habsburg: ein ungelöstes europäisches Problem* (Berlin–Wien–Leipzig, 1932), str. 231–236.

²⁷ Andrej Rahten, *V prab strti prestol. Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023) (dalje: Rahten, *V prab strti prestol*), str. 150.

²⁸ Reichert, *Das Scheitern*, str. 81–90.

²⁹ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 136.

habsburško restavracijo, nasprotovali pa so jim tudi v Londonu in Parizu. Želja po zbližanju stališč z Avstrijo in Madžarsko je pričala o tem, da Pavla načrti o obnovi habsburške monarhije niso skrbeli (preveč). Po mnenju najboljšega poznavalca zgodovine prve republike Arnolda Suppana je bila "restavracijska fobija" takrat pretirana, saj je bila večina avstrijskega prebivalstva že antimonarhistično usmerjena. To naj ne bi veljalo zgolj za socialdemokrate, velikonemce in naciste, ampak tudi za večji del krščanskih socialcev.³⁰ Kurt Schuschnigg, ki je po nacističnem puču leta 1934 na Dunaju zasedel kanclerski položaj, je intimno res simpatiziral z nekdanjo vladarsko hišo, a svojih legitimističnih nagibov v javnosti ni želel razkrivati. Osnovni problem avstrijskega kanclerja je bil v tem, da se ni smel jasneje opredeliti za habsburško restavracijo, če ni želel tvegati bodisi Hitlerjevega besa bodisi nezadovoljstva Male antante. Za razliko od zadržanega Schuschnigga, ki svojega stališča glede habsburške dinastije ni želel obešati na veliki zvon, pa njegov jugoslovanski kolega Stojadinović ni prav nič skrival, da nasprotuje restavraciji podonavske monarhije.

Jabolko spora med Dunajem in Beogradom je bilo tudi vprašanje na avstrijskih tleh delujoče ustaške emigracije. Propadanje versajskega sistema, ki ga je povzročila Hitlerjeva agresija, je vzbudilo upe v hrvaških političnih krogih v emigraciji. Meje med zagovorniki habsburške restavracije in ustaškim gibanjem so se dokončno zabrisale. Anteja Pavelića je podprl tudi del hrvaških legitimistov v Avstriji, med katerimi je bil Stjepan Duić, ki je postal svetovalec za vojna vprašanja.³¹ Usodne prepletenosti hrvaškega nacionalizma in jugoslovanske zunanje politike se je dobro zavedal tudi Schuschnigg: "Z Jugoslavijo so bile vedno hude težave zaradi hrvaškega problema. Vse to nas je obremenjevalo in kakor hitro je na Dunaju spregovoril kakšen Hrvat ali se je tam pojavil, so sledili ostri napadi."³² Knez je seveda poznal razsežnosti hrvaškega problema, a Stojadinovićeva vladna koalicija mu očitno ni bila kos. Pavle je sprva pri tem vprašanju poslušal predvsem nasvete Antona Korošca, vladajoča Jugoslovanska radikalna zajednica pa je delovala brez hrvaške udeležbe.³³ Objektivno gledano, delovanje pečnice hrvaških emigrantov v Avstriji še zdaleč ni ogrožalo jugoslovanskih interesov do te mere, kot je to veljalo za Mussolinijevo zaščitniško dejavnost, ki so je bili dolgo deležni njegovi ustaški zavezniki.

³⁰ Arnold Suppan, "Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht", v: *Edvard Beneš und die tschechoslowakische Außenpolitik 1918–1948*, ur. Arnold Suppan in Elisabeth Vyslonzil (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien, 2002), str. 15–82, tu 73.

³¹ Prim. Rahten, *Anton Korošec*, str. 349.

³² Dušan Nečak, *Avstrijska legija II.* (Maribor, 1995), str. 51.

³³ *Moboričevi spominski zapisi*, str. 206.

Fašistične skomine

Pavlu je bilo povsem jasno, da je vzpon totalitarnih sil dejstvo, ki se mu je treba prilagoditi.³⁴ In vedel je, da ima v tej diplomatski igri, polni rizikov, ključno vlogo Hitler. Prvič se je z njim sestal v Berchtesgadnu 17. oktobra 1936. Führer ga je sprejel v pozitivnem vzdušju, obljubil mu je, da od Jugoslavije pričakuje "zgolj" nevtralno držo. Prav tako je izrazil pripravljenost, da tretji rajh zajamči kraljevini Karađorđevićev nedotakljivost meja.³⁵ Seveda je Hitler dobro vedel, da se je morala Jugoslavija soočiti z revizionističnimi načrti Italije in Madžarske, predvideval pa je tudi, da bo v prihodnosti lahko računal na jugoslovansko podporo, ko bo z anšlusom svojo domovino Avstrijo želel "vrniti v rajh".³⁶

Pavle je po drugi strani v skladu s Hitlerjevimi obljubami upal, da bo nacistična karta dobrodošla pomoč v obvladovanju fašističnih skomin. Mussolinijeve Italije ni cenil, a se je v luči vsesplošnih zaostrovanj na evropskem prizorišču moral odločiti za politiko čakanja in spravljivosti. Stojadinoviću je pustil proste roke, da izraža naklonjenost do fašistične sosesde, ambiciozni ministriški predsednik pa se je v to vlogo še posebej rad vživel. Vsekakor še preveč za knezov probritanski okus. Z Mussolinijevim zunanjim ministrom Galeazzom Ciano je namreč Stojadinović koval daljnosežne aneksionistične načrte, seveda na račun drugih držav v regiji, v čemer pa je Pavle videl zgolj nevarnost njene dodatne destabilizacije. Kar zadeva na primer Albanijo, je Stojadinović verjel, da jo bo z italijansko pomočjo enostavno razkosal. Kot je spoznal v pogovoru s knezom sam Ciano, pa naj bi bil to račun brez krčmarja. Pavle mu je namreč dejal, da imajo beograjske oblasti že tako dovolj problemov z Albanci znotraj države, zato naj ne bi imel nikakršne želje, da se njihovo število še pomnoži.³⁷

Seveda pa je tudi Pavle podpiral vse tiste Stojadinovićeve korake, ki so vsaj deloma zmanjševali fašistične ambicije, še zlasti, ker so Italijani še naprej vodili nekakšno vzporedno diplomacijo s Hrvati.³⁸ To je veljalo tudi za *Beograjske sporazume*, ki sta jih zunanja ministra podpisala 25. marca 1937. Državi sta si medsebojno zajamčili meje, se obvezali na nevtralnost v primeru napada tretje sile in izrazili namero, da se ob mednarodnih zapletih bilateralno konzultirata. Stojadinoviću, a tudi Pavlu, je bila še posebej všeč neke vrste "ustaška klavzula", da državi na svojem ozemlju ne bosta trpeli nobenih aktivnosti, naperjenih proti

³⁴ Arnold Suppan, *Hitler – Beneš – Tito. National Conflicts, World Wars, Genocides, Expulsions, and Divided Remembrance in East-Central and Southeastern Europe, 1848–2018* (Wien, 2019) (dalje: Suppan, *Hitler*), str. 403–412.

³⁵ Krizman, "Italija", str. 61–62.

³⁶ Rahten, *V prah strti prestol*, str. 138–139.

³⁷ Krizman, "Italija", str. 80.

³⁸ Suppan, *Hitler*, str. 406.

njuni ozemeljski integriteti. V zaključnem protokolu so bila navedena tudi tri pisma, ki so se nanašala na status Albanije, prenehanje delovanja jugoslovanske emigracije v Italiji in zaščito "italijanskih državljanov srbsko-hrvaško-slovenskega jezika".³⁹

Britanski prijatelj

Britanska in francoska pasivnost sta Pavla vedno bolj potiskali proti Berlinu, kjer so ga sprejemali odprtih rok. Po mnenju Vladimirja Vauhnikarja pa se je Pavle dobro zavedal pastí, ki bi jih prineslo slepo sledenje nacistični velesili, zato je skrbno pazil, da s svojimi obljubami ne bi šel predaleč.⁴⁰ Njegova prioriteta so ostali tesni odnosi z Britanci, v njihovih poročilih je zato nastopal kot "naš prijatelj".⁴¹

Kot je razbrati iz pričevanja Danila Gregoriča, ki je bil v času namestništva sodelavec provladnega beograjskega dnevnika *Vreme*,⁴² izrečenega pred ameriškim preiskovalnim organi ob koncu druge svetovne vojne, so britanski prijateljski nasveti Pavlu močno vplivali tudi na njegove poteze v notranji politiki. Tako se je menda tudi po nasvetih iz Londona odločil, da za ministrskega predsednika postavi Stojadinovića. Ker pa je slednji zaradi vztrajnega približevanja Silam osi postopno izgubil britansko podporo, so po decembrskih skupščinskih volitvah leta 1938 v Londonu knezu svetovali njegovo zamenjavo.⁴³

Stojadinović se je že prej izkazal za neprimerne, da bi v pogajanjih z Vladkom Mačkom dosegel kompromis glede hrvaškega vprašanja. Pavla je motilo tudi Stojadinovićevo tesno sodelovanje s Cianom, saj se je zdelo, da samozaveznemu premieru fašistični režim služi kot inspiracija. Nenazadnje je sam Ciano v svoj dnevnik nekoč zapisal, da je Stojadinović "fašist", če že ne po strankarskem poreklu, pa gotovo na osnovi svojega pojmovanja oblasti, države in življenja.⁴⁴ Tovrstne ambicije, čeprav jih je Stojadinović svečano zanikal, so se zdele Pavlu vedno bolj moteče. Če k temu dodamo še, da se je Stojadinović razšel z notranjim ministrom Korošcem, ki je moral po decembrskih volitvah zapustiti

³⁹ Krizman, "Italija", str. 73.

⁴⁰ V. Vauhnikar, "O politiki", str. 56–61.

⁴¹ Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1920. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*), str. 103.

⁴² Grdina, "Danilo Gregorič", str. 81.

⁴³ National Archives at College Park, RG 319, IRR, Personal File Danilo Gregorič, 10. 6. 1946 (dalje: NA II, IRR, RG 319, PFDG). Zahvaljujem se kolegu z ZRC SAZU Martinu Grumu, ki me je opozoril na citirano gradivo.

⁴⁴ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 113.

Knez Pavle s soprogo Olgo se je na povabilo Antona Korošca udeležil Prosvetnega tabora v Kranju, 10. julija 1937 (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

vlado, je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo vplivni in na videz nedotakljivi premier izgubil knezovo podporo.⁴⁵

Umazano delo Stojadinovičeve odstranitve je izpeljal, kot je znano, prav Korošec, ki je zrežiral odstop dela ministrov iz vlade.⁴⁶ Da so bili pri tem zunanjepolitični razlogi odločilni, priča tudi Koroščev pogovor s Francem Snojem, z ministrom iz slovenske kvote Jugoslovanske radikalne zajednice. Korošec ga je poklical v svoje stanovanje in mu na kratko dejal: "Snoj, treba bo dati ostavko." Ko se jima je nato pridružila še četverica ministrov – Dragiša Cvetković, Mehmed Spaho, Džafer Kulenović in Miha Krek – jim je Korošec prenesel knezovo sporočilo. Pavlova želja naj bi bil Stojadinovičev odhod, "da pa mora

⁴⁵ Po pričevanju znamenitega kiparja Ivana Meštroviča naj bi Pavletu odprlo oči Stojadinovičevo paktiranje s Ciano. Za knezov okus je Stojadinović zašel pregloboko s fašističnimi manirami. Izvedel je, da je naročil celo 30.000 uniform za svoje privrženke. Sodu pa so dno menda izbila lovška druženja s Ciano v Belju. Pavle je Meštroviču povedal, da si je Ciano zaželel ženo nekega srbskega višjega oficirja, Stojadinović pa mu je ugodil. V tem vzdušju sta menda 22. januarja 1939 sklenila dogovor, da bo Italija podprla razglasitev nekakšne Velike Srbije in ji pomagala dobiti Solun ter pol Albanije, v zameno pa bi Stojadinović ukazal izprazniti zahodne kraje. Knez je izvod tega sporazuma menda držal v rokah že naslednji dan. Prim. Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 98–100; Rahten, *Anton Korošec*, str. 463.

⁴⁶ Podrobno o tem Jure Gašparič, "Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 363–398. Prim. M. Vauhník, *Pe-fau*, str. 332–333.

biti to napravljeno od zunaj [,] ne z dvora, v parlamentu to ni mogoče še sedaj, možno pa je v vladi sami". Knezova odločitev je imela po Koroščevem mnenju jasno motivacijo: "Pavle ne more odobriti razgovorov, ki jih je Stojadinović imel s grofom Cianiom in sploh ne odobrava celotne politike Stojadinovića." Peterica ministrov je sledila Koroščevi – in seveda knezovi – želji po odstopu, Korošec pa je preventivno poskrbel, da so v Stojadinovičevem stanovanju izklopili telefonsko povezavo. Ko ga je Spaho po telefonskem pogovoru v zarotniški noči vprašal, ali ga je mar že klical premier, je Korošec odgovoril: "Stojadinović ne bo nocoj z nikomur razgovarjal na telefon, razen če gre k sosedu – njegovi telefoni so bili izključeni ob polnoči."⁴⁷

Pavle je na vsak način želel preprečiti, da bi se Mussolini s Hitlerjem sporazumel o tem, da slednji Jugoslavijo prepusti Italijanom. Ko je v začetku aprila 1939 Italija napadla Albanijo, je bil Pavle odločen, "da bo Italijane porinil v morje, če pride do vojne". Po britanskih diplomatskih poročilih sta takrat oživel knezovo nezaupanje in sovraštvo do Mussolinija.⁴⁸ Zavedal se je namreč, da duce podpihuje ustaško podtalno delovanje, hkrati pa podpira bolgarski in madžarski revanšizem.⁴⁹ V položaju, ko se je po Münchenski demontaži Českoslovaške Francija ukvarjala predvsem s krepitvijo lastne obrambe, britanski otok pa se je zdel bolj oddaljen kot kdaj koli prej, je knezu v rokah ostal en sam adut – pogajanja z nacistično Nemčijo.

Hitlerjevo dvorjenje in knezove zadrege

Pri svojih odločitvah je moral Pavle upoštevati ne le zastrašujoče razsežnosti nemškega oboroževanja, ampak tudi vse večjo gospodarsko odvisnost od tretjega rajha in njegovih zaveznikov. Po poročanju britanskega poslanštva v Beogradu, je bila približno polovica celotne jugoslovanske trgovine vezana na Veliko Nemčijo, vključno z Avstrijo in sudetskimi ozemlji. Petina trgovine je bila z Italijo in klirinškimi državami, torej je ostala Jugoslaviji zgolj slaba tretjina celotnega trgovinskega obsega za svobodno izmenjavo z drugimi deli sveta. Leta 1938 je Velika Nemčija prevzemala iz Jugoslavije celoten izvoz žita in svinjine, nase pa je vezala tudi velike deleže jugoslovanske proizvodnje boksita, pirita in bakra.⁵⁰

⁴⁷ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1562, Osebna zbirka Franca Snoja, škatla 1, Franc Snoj, Moja srečanja z Antonom Koroščem, tipkopis.

⁴⁸ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002) (dalje: Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*), str. 24.

⁴⁹ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 103.

⁵⁰ Suppan, *Hitler*, str. 404–405.

Priprave na Pavlov obisk Berlina v začetku junija 1939, ki je dobro znan gledalcem številnih dokumentarcev o nacistični Nemčiji, je menda nadziral Hitler osebno, saj je z veličastnim sprejemom želel visokega gosta iz Jugoslavije prepričati, da je dobro biti prijatelj tretjega rajha. Po podatkih Vladimirja Vauhnikarja so samo za okras prostorov nacisti porabili 30 milijonov mark, za varnostno službo in špalir je bilo mobiliziranih 30.000 članov strankarske formacije *Sturmabteilung* (SA). Popolnoma so prenovili tudi palačo Spree, kamor so nastanili jugoslovanske goste. Nacistični veljaki so mrzlično tekmovali, kdo si bo lahko nadel kakšno jugoslovansko državno odlikovanje. Skratka, Jugoslavija je bila v očeh Hitlerjevega režima zapisana zelo visoko in v obisk je bilo vloženi ogromno sredstev. To dokazuje tudi pričevanje Vladimirja Vauhnikarja: "Ves teden so krasili ceste in izobešali fotografije s knezom in Hitlerjem; članki v časopisju so pripovedovali o čudoviti Jugoslaviji, z eno besedo: prizadevali so si spraviti nemško ljudstvo v delirij."⁵¹ Poziv propagandnega ministra Josepha Goebbelsa na predvečer knežjega obiska je bil jasen: "Od 1. do 5. junija naj Berlin tone v morju zastav!"⁵² Nacistično glasilo *Völkischer Beobachter* je slavilo tudi umrlega kralja Aleksandra in opozarjalo, da je Pavle varuh njegove oporoke do polnoletnosti kralja Petra II., Jugoslavija da se je zvesto držala tega testamenta, njeni državniki pa naj bi dokazali, da se jim gre "za evropsko pomirjenje".⁵³

Knezov obisk prestolnice tretjega rajha je imel ogromen medijski odmev. Z njim je v Nemčijo odpotovala cela truma predstavnikov glavnih jugoslovanskih časopisnih hiš, osrednje glasilo slovenskih katoliških narodnjakov je predstavljal Ivan Ahčin.⁵⁴ Veliko člankov pa se je opiralo kar na nemško časopisje, tudi izvirna *Slovenčeva* poročila niso veliko odstopala od evforičnih poročil drugih časnikov.⁵⁵ Knežji par je v Berlin prispel s posebnim vlakom, na postaji ju je pričakal Hitler osebno. Pavle je bil oblečen v temnomodro uniformo divizijskega generala z rdečo čepico. Za sprejem na kolodvoru si je Hitler nadel rjavo strankarsko uniformo z *železnim križcem* kot edinim odlikovanjem, s čimer je simbolno opozarjal na svoje izkušnje iz prve svetovne vojne. Očitno je vodja tretjega rajha napravil dober vtis, navdušil je tudi Ahčina, ki je menil, da "zgleda zelo sveže in mladostno, dosti bolj, kakor ga prikazujejo slike". Znano je, da se je Hitler prav posebej trudil okoli kneginje Olge. Menda se je le s težavo upiral

⁵¹ Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta. Spomini jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu 1938–41* (Ljubljana, 1972), str. 23–24.

⁵² "Berlin ves v zastavah", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 1.

⁵³ "Nemški tisk o jugoslovanskem obisku", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 2.

⁵⁴ "Jugoslovanski časnikarji v Berlinu", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 2.

⁵⁵ "Knez namestnik v Potsdamu", *Slovenec*, 4. 6. 1939, št. 126a, str. 1.

Knez Pavle z ženo princeso Olgo na večernem sprejemu pri Hermannu Göringu in njegovi ženi Emmy na gradu Scharlottenburg v Berlinu junija 1939 (Bundesarchiv Berlin, Bild 183-E07081; *Wikimedia Commons*)

čarom atraktivne Grkinje, ki je prav ob koncu obiska dopolnila 37 let.⁵⁶ Za damski program je sicer skrbela osebno (druga) žena rajhovskega maršala Göringa Emmy, samooklicana "prva dama tretjega rajha", ki v hierarhiji nacističnega dvora ni skrivala ambicij, da zasenči Hitlerjevo spremljevalko Evo Braun. Že ob prihodu knežjega para je Olgi podarila šopek orhidej, nato pa ji delala družbo tudi v nadaljevanju obiska.⁵⁷

Na slavnostni večerji v čast jugoslovanskim gostom je Hitler v napitnici že prvi dan ugotovil, da sta državi po anšlusu "postali sosedi in sta dobili skupne meje, postavljene za vedno", kar naj bi bilo zagotovilo za "trajen mir med obema državama". Pavle je dal v odgovoru vedeti, da imata državi "že leta končnovejavne določene odnošaje", pri čemer je – previdno, a vendarle dovolj jasno

⁵⁶ Na pomembno vlogo kneginje, ki naj bi stala ob strani "soprogu, ki v viharjih dneh evropske zgodovine varno vodi usodo naše domovine", so ob obisku v Berlinu posebej opozorili tudi v osrednjem glasilu slovenskih katoliških narodnjakov. Z njeno udeležbo na obiskih v Rimu in Berlinu naj bi srečanja "dobila mnogo svojega zunanjega bleska in notranje pristrčne topline", njen nastop pa naj bi "po priznanju inozemskih prič ostal neizbrisen po svojem kraljevskem dostojanstvu in po svoji srčni milini" ("Rojstni dan kneginje Olge", *Slovenec*, 11. 6. 1939, št. 131, str. 3).

⁵⁷ "Veličasten prihod v Berlin", *Slovenec*, 2. 6. 1939, št. 124a, str. 1; "Sprejem knežje dvojice v Berlinu", *Slovenec*, 4. 6. 1939, št. 126, str. 2.

– namigoval, da so ti odnosi starejšega datuma, ki sega v čas pred Hitlerjevim prevzemom oblasti. Izrazil je zadovoljstvo nad "slovesnimi zagotovili, da Velika Nemčija želi ohraniti in okrepiti prijateljsko sodelovanje z Jugoslavijo in je pripravljena ozirati se na njeno svobodo, neodvisnost in tudi na meje, ki nas vežejo v trajnem sosedstvu".⁵⁸ Svojo privrženost poglobljenemu sodelovanju z nacistično Nemčijo je Pavle nedvomno na simbolni ravni močno podkrepil z obiskom groba Friderika II. v Potsdamu, Hitlerjevega največjega vzornika med pruskimi vladarji.⁵⁹

Hitlerjeva varnostna zagotovila Pavlu je kot ključni dosežek obiska označil tudi "voditelj Slovencev" Korošec, ki je na pomen obiska spomnil med zborovanjem slovenskega katoliškega delavstva 4. junija v ljubljanskem hotelu *Union*. Opozoril je, da "je voditelj nemškega naroda in kancler Nemčije Hitler" slovesno izjavil pred knezom Pavlom, "da so skupne jugoslov[ansko]-nemške meje postavljene za vedno in da bodo dobri prijateljski odnosi med Nemčijo in Jugoslavijo zagotovili obema državam trajni mir". Korošec je sicer izrazil mnenje, da so bila Hitlerjeva zagotovila pričakovana, vendar pa to naj nikakor ne bi zmanjševalo njihovega pomena, še zlasti, ker so bila javno izrečena ob slovesni priložnosti.⁶⁰

Vendar pa za kulisami berlinskega srečanja vseeno ni bilo mogoče doseči takšne harmonije, kot se je odražala v medijskih poročilih. Čeprav se je Hitler zelo trudil, da impresionira knežji par, se je Pavle znal odtegniti ofenzivi šarma. Politike nevtralnosti očitno ni želel opustiti, kar nacističnim gostiteljem ni bilo po godu. Zadnji sestanek s Hitlerjem pred Pavlovim odhodom, ki ga je organiziral samooklicani prijatelj Jugoslavije Hermann Göring, se je iz predvidene pol ure zavlekel v tri.⁶¹ Vendar se Pavle ni dal omehčati, čeprav je njemu in Olgi na čast pred razkošno večerjo z rajhovskim maršalom 300-članski orkester igral Straussa in Mozarta.⁶² Vauhnik, ki je kot vojaški ataše čakal v preddverju, je "na temnem Hitlerjevem obrazu opazil nezadovoljstvo". Od odlično obveščene slovenskega častnika se je Pavle takrat ločil z besedami: "Skušajte ohraniti prijateljstvo z Nemčijo, za prijateljstvo z velesilami bom poskrbel sam."⁶³

Vseeno se je Hitler od knežjega para na berlinski kolodvor prišel posloviti osebno.⁶⁴ A medtem ko se je Pavle poslavljaj od Hitlerja, je njegov britanski vladarski zaščitnik Jurij VI. prvič uradno obiskal Kanado in se prek meje odpravil

⁵⁸ "Mogočna vojaška parada v Berlinu", *Slovenec*, 3. 6. 1939, št. 125a, str. 1.

⁵⁹ "Knez namestnik v Potsdamu", *Slovenec*, 4. 6. 1939, št. 126a, str. 1.

⁶⁰ "Govor voditelja Slovencev", *Slovenec*, 6. 6. 1939, št. 127a, str. 1.

⁶¹ "Večurni politični pogovor med Hitlerjem in knezom Pavlom", *Slovenec*, 7. 6. 1939, št. 128a, str. 1.

⁶² "Knez namestnik Pavle in kneginja Olga sta končala obisk v Nemčiji", *Slovenec*, 6. 6. 1939, št. 127a, str. 3.

⁶³ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 333–334.

⁶⁴ "Knez namestnik Pavle se je vrnil", *Slovenec*, 10. 6. 1939, št. 130a, str. 1.

na obisk k svojemu "specialnemu" zavezniku, ameriškemu predsedniku Franklinu Delanu Rooseveltu. *Slovenec* je njuno snidenje označil za "dostojanstven sestanek vladarjev dveh največjih svetovni velesil".⁶⁵ Nemški diplomati v Jugoslaviji ob takšni oznaki gotovo niso mogli biti navdušeni, čeprav so v svoji analizi berlinskega obiska ugotavljali, da bo Jugoslavija še naprej vodila jasno politiko prijateljstva do Nemčije in Italije.⁶⁶ V Pavlovih očeh so bile "zdravice v Beli hiši" gotovo razlog več, da še naprej igra tudi na britansko karto. Sovjetske si namreč dolgo ni želel uporabljati.

Dileme glede vzpostavitve odnosov s Sovjetsko zvezo

Poleti 1939 se je še zdelo, da bo Jugoslavija med interesi velesil lahko ohranjala nevtralnno držo. Pavle je spretno izkoriščal njihova nasprotja in z veliko truda, a vendarle uspešno vzdrževal ravnotežje, ki je Jugoslavijo držalo nad gladino.⁶⁷ Dnevnik *Slovenec* je ugotavljal, da je sicer Evropa razdeljena na dva nasprotujoča si tabora velesil. Prvega naj bi tvorile "avtoritarne", drugega pa "demokratske" velesile, med obema taboroma pa naj bi zijal globok prepad. Takšna podoba Evrope naj ne bi bila "prikupna na prvi pogled", a z vidika Jugoslavije vendarle sprejemljiva: "Toda ako bo ravnotežje med obema taboroma ustaljeno – kakor vse kaže, da tudi bo – potem bomo tudi za mir, ki bo sad tega ravnotežja, hvaležni."⁶⁸ A omenjeno ravnotežje je močno zatresel nemški napad na Poljsko 1. septembra 1939. Ker se je kmalu izkazalo, da poljski odpor ne more zadržati skupnega nacistično-sovjetskega pritiska, so se povečali tudi ducejevi apetiti, ki je po Albaniji svojo "vzporedno vojno" želel razširiti še na Grčijo.

Pavle je apeliral na Britance in Francoze, naj poskušajo vreči Mussolinijev režim, a se zahodnim velesilam to ni zdelo oportuno, saj so v Londonu in Parizu živeli v prepričanju, da se Rim ne bo podredil ambicijam Berlina.⁶⁹ Tudi Pavlove prošnje, naj Britanci povečajo trgovinsko izmenjavo z Jugoslavijo, ki bi vsaj deloma nevtralizirala nemški gospodarski pritisk, so ostale neuslišane.⁷⁰ V kolikšni meri so na kratke stike med Beogradom in Londonom vplivale domnevne osebne antipatije med knezom in zunanjim ministrom Anthonyjem Edenom, ki so segale še v njune oxfordske čase, je neraziskano vprašanje.⁷¹ Četudi bi te

⁶⁵ "Kralj Jurij pri Rooseveltu", *Slovenec*, 10. 6. 1939, št. 130a, str. 1.

⁶⁶ Krizman, "Italija", str. 81.

⁶⁷ Hans Kramer, *Die Grossmächte und die Weltpolitik 1789 bis 1945* (Innsbruck–Wien–München, 1952) (dalje: Kramer, *Die Grossmächte*), str. 761.

⁶⁸ "Evropa v paklih", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 1.

⁶⁹ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 335.

⁷⁰ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 132.

⁷¹ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 346–347.

res obstajale, pa očitno niso bile tako velike, da bi pomladi 1939 preprečile prenos zlatih rezerv Jugoslavije na britanski otok.⁷²

Manevrski prostor Jugoslavije je dolgo časa zmanjševalo trmasto vztrajanje dvora Karađorđevićev pri nepriznavanju Sovjetske Rusije. Kraljevina je vse od ustanovitve ohranjala sloves ene najodločnejših nasprotnic komunizma tudi v notranji politiki.⁷³ Aleksander je bil že od šolskih let vezan na veliko pravoslavno zaščitnico ne samo na načelni ravni zunanjepolitičnih koalicij, ampak je odnose z Rusijo obravnaval z osebno čustveno prizadetostjo. Sodelovanje z boljševističnimi morilci carske družine se mu je zdelo nepredstavljivo, njegovo osebno stališče pa je zasenčilo tudi bolj pragmatična mnenja srbskih politikov, ki so se sklicevali na tradicionalne vezi z rusko velesilo.⁷⁴ Tudi po Aleksandrovi smrti je tako na zgradbi nasproti kraljevega dvora še vedno visel carski orel, Vasilij Nikolajevič Štrandman pa je kot poslanik izginulega imperija še vedno užival vse diplomatske privilegije.

Pavle je tudi v tem primeru glede navezave diplomatskih stikov s komunistično velesilo zagovarjal Aleksandrovo stališče.⁷⁵ Medtem ko je Beneš hitel z iskanjem podpore v Moskvi, da bi nevtraliziral nacistične skomine, so v Beogradu vztrajali pri stari liniji nepriznavanja. Ko je na konferenci stalnega sveta Male antante v Pragi konec maja in v začetku junija 1933 Beneš predlagal, naj članice priznajo Moskvo, je naletel tako na odpor Jevtića kot tudi njegovega romunskega kolega Nicolaeja Titulescuja. Romuni so si sicer kmalu nato premislili in so skupaj s Čehoslovaki 9. junija 1934 vzpostavili diplomatske stike s Sovjetsko zvezo, vendar se Jugoslavija zaveznicama ni pridružila. Čehoslovaki so že naslednje leto šli še korak dlje in s Sovjeti 16. maja 1935 podpisali *Pakt o vojaški pomoči*.⁷⁶

A Pavle je kljub temu menil, da je treba Sovjetsko zvezo priznati samo, če bi bilo to nujno potrebno, saj bi prihodnji sovjetski poslanik lahko postal središče nezadovoljnih elementov v državi, vključno z opozicijo. Predvideval je, da bo slednji po vzoru znamenitega predhodnika Nikolaja Henrikoviča Hartviga s sklicevanjem na pravoslavje in slovanstvo zlorabljal Jugoslavijo za ruske državne interese. Nevarnost naj bi bila po Pavlovem mnenju še toliko večja, ker so Rusi in Srbi sorodna naroda. Knez je menil, da je treba Rusiji preprečiti vstop na Balkan in osvojitve Carigrada. Vendar je moral jeseni 1939 svoje trdo stališče spričo nemške in italijanske ekspanzije omiliti; kmalu po avdienci pri njem je Štrandman pojasnil, da ne deluje več kot diplomatski predstavnik.⁷⁷ Seveda so v

⁷² Hoptner, *Jugoslavija*, str. 172.

⁷³ Rahten, *Anton Korošec*, str. 514.

⁷⁴ Reichert, *Das Scheitern*, str. 109.

⁷⁵ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 186–187.

⁷⁶ Reichert, *Das Scheitern*, str. 111–115.

⁷⁷ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 186–187.

Berlinu tak razvoj dogodkov na beograjskem dvoru, ki je glede Sovjetske zveze očitno začel ubirati spravljivejše tone, opazovali s skrbjo. Pavle je na nemške kritike odgovarjal, da Jugoslaviji pač tega ni mogoče zameriti, če pa so diplomatske odnose s Sovjeti vzpostavile že vse sosednje države. Protesti iz Berlina vseeno niso bili glasni, saj je bila še vedno prevladujoča odločenost Nemcev, da se ne bi zapletli v vojno na dveh frontah.⁷⁸

Pavlu ni bilo težko izrekati komplimentov nemškimi sogovornikom. Ko je bil 13. aprila 1940 sprejet v avdienco von Heeren, je slednji slišal kup pohval na račun nemških vojaških akcij. Knez mu je sicer zaupal, da ga boli sovraštvo med Veliko Britanijo in Nemčijo, a da se je s tem moral sprijazniti, saj naj ga nič ne bi moglo oddaljiti od ljubezni do nemške kulture. Sporazum med Veliko Britanijo in Nemčijo naj bi bil sedaj brezpredmeten in njegova odločitev za Nemčijo naj bi bila jasna. Hkrati pa ni pozabil poudariti, da naj podobnih čustev ne bi mogel gojiti do Italije in Rusije. Še bolj odkrit pa je bil Pavle v pogovoru z nemškim poslanikom na Brdu 26. avgusta istega leta, ko je dejal, da se boji dveh sovražnikov Evrope – lakote in komunizma. Če naj bi si močna Nemčija lahko privoščila paktiranje s Sovjeti, kar je označil za Hitlerjevo genialno šahovsko potezo, pa to naj ne bi veljalo za Jugoslavijo. Prav prestižni sporazum z Nemčijo naj bi Sovjetski zvezi omogočil še večjo ekspanzijo, kar naj bi balkanske države postavljalo pred dve izbiri – za zavezništvo z Nemčijo ali Rusijo. Po knezovem mnenju naj bi bila jugoslovanska opcija jasna, torej sodelovanje z Nemčijo. Je pa opozoril von Heerena, da naj bi zaradi krepitev Rusije iz igre za prevlado na Balkanu gotovo izpadla Italija. Zanimivo je, da je Pavle na koncu pogovora poslaniku zaupal, da se bliža čas, ko bo zaradi kraljeve polnoletnosti zapustil namestniško funkcijo. Povedal mu je, da bi nato kot zasebnik rad bival na dveh lokacijah: poleti v dvorcu Brdo, pozimi pa v Münchnu, kjer naj bi načrtoval nakup hiše.⁷⁹

Pavle je še naprej skrbno pazil, da bi ohranil nevtralno držo. Namesto "paktomanije", kot je Stojadinović poimenoval Beneševo hlepenje po podpisovanju garancijskih sporazumov s Francijo in Sovjetsko zvezo, se je Pavle odločil za politiko malih korakov sklepanja bilateralnih sporazumov z revizionističnimi sosedami. Tako mu je v začetku leta 1937 uspelo izpeljati podpis *Sporazuma o večnem prijateljstvu* z Bolgarijo, s čimer je vsaj začasno pospravil v predal problem, za katerega Aleksander prej ni imel (dovolj) posluha. S podobnim dogovorom je knez konec leta 1940 uspešno obrzdal tudi revizionistične ambicije madžarske sosedice.⁸⁰ Prav ta dva primera sta lepa dokaza velikega vpliva, ki ga je osebno vzpostavil v zunanjepolitičnem odločanju Jugoslavije.

⁷⁸ Rahten, *Anton Korošec*, str. 514.

⁷⁹ Krizman, "Italija", str. 83 in 85–86.

⁸⁰ Reichert, *Das Scheitern*, str. 150 in 157.

Knezova vzporedna diplomacija

Kot razberemo iz Krizmanovih raziskav, se je Pavle leta 1940 za najzahtevnejše diplomatske naloge posluževal uslug posebnih emisarjev: za komunikacijo z Rimom je pooblastil beograjskega odvetnika in pravnega zastopnika italijanskega poslanstva Vladislava Stakića, za odnose z Berlinom Gregoriča, zaupne osebe pa je pošiljal tudi madžarskemu regentu Miklósu Horthyju.⁸¹ Gregorič je sicer ameriškim preiskovalcem kasneje zatrjeval, da ga je v Berlin pošiljal Cvetković, a si je težko predstavljati, da bi premier lahko tako pomembno komunikacijo odobral brez knezovega privoljenja. Zanimivo pa je Gregoričevo opažanje, da ga je Cvetković izbral, ker je bil v slabih odnosih z zunanjim ministrom Aleksandrom Cincar-Markovićem. Cvetković, ki je postal Stojadinovičev naslednik po milosti Pavla in Korošca, se je namreč bal, da bi ga diplomatsko okretnejši in pri Nemcih popularnejši zunanji minister utegnil spodnesti.⁸²

Da je vpliv Berlina na sestavo beograjskega vladnega kabineta naraščal, pričajo tudi zapleti, ko se je poleti 1940 Korošec še zadnjič zavihtel v vlado in dobil prosvetni portfelj. Njegov ministrski kolega Mihailo Konstantinović, ki za prostozidarje značilnih antipatij do slovenskega duhovnika sploh ni več skrival, je na avdienci pri knezu 30. septembra Pavla zaman prepričeval, naj se ga znebi. Konstantinović je Korošca obtožil, da vidi v Jugoslaviji samo "državo na odpoved". Pavle tega ni komentiral, je pa poudaril, da Korošca želijo v vladi Nemci.⁸³

Po padcu Pariza je Pavle postajal vse bolj pesimističen, saj se je govorilo, da so Nemcem padli v roke arhivi z občutljivimi podatki. Razliko v obnašanju starega britanskega prijatelja je opazil tudi poslanik Ronald Ian Campbell, češ da so Jugoslovani svojo nevtralnost začeli jemati resno, brez "mežikanja".⁸⁴ Konec oktobra 1940 so italijanske čete prestopile mejo z Grčijo, kar je v jugoslovanskem državnem vrhu sprožilo alarm. Kneginja je po telefonu takoj govorila z materjo v Atenah, meddržavni spopad je pri Pavlu imel tudi očitne družinske razsežnosti.⁸⁵ A kot v etiopskem in albanskem primeru se Pavle ni odločil za aktivnejšo politiko, upajoč, da bosta prej ali slej v dogajanje posegli Nemčija ali Velika Britanija. Po drugi strani je Hitler želel Pavla pridobiti za zavezništvo z obljubo Soluna, ki ga je 28. novembra 1940 dal na mizo na srečanju s Cincar-Markovićem na Berghofu. V zameno je zahteval "zgolj" podpis sporazuma o nenapadanju med Nemčijo in Italijo na eni ter Jugoslavijo na drugi strani. V

⁸¹ Krizman, "Predgovor", str. 42; Hoptner, *Jugoslavija*, str. 201.

⁸² NA II, IRR, RG 319, PFDG.

⁸³ Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma. Političke beleške 1939–1944. Londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998) (dalje: Konstantinović, *Politika*), str. 188–190.

⁸⁴ Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 45.

⁸⁵ Konstantinović, *Politika*, str. 216.

Knez Pavle (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

Beogradu so ostali neodločni, cincanje pa se (ni več) obrestovalo, saj je nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop že kmalu povišal ceno za sodelovanje – opozoril je, da se mora Jugoslavija odločiti o pristopu k Trojnemu paktu. Hitlerju, ki se je mudilo začeti pohod na sovjetska prostranstva, je bila grška fronta, ki mu jo je zakuhal duce, povsem odveč, zato je 13. decembra že izdal direktivo *Marita* o nemškem vdoru v Grčijo prek Bolgarije.⁸⁶

Napad na Grčijo je Pavle gotovo gledal s težkim srcem. Seveda ni mogel prezreti grškega porekla svoje soproge Olge, še bolj pa so se ga verjetno dotaknila odklonilna sporočila Londona, ki je ostal edina opora napadene Grčije.⁸⁷ Zanimivo je, da je bil tudi Korošec do nemške ponudbe glede Soluna zelo zadržan. Hrvaškemu voditelju Vladku Mačku ni bilo jasno zakaj. A vsaj Korošec je verjetno računal, da bo s tem pridobil knezovo naklonjenost.⁸⁸ Pavle je zasedbo Soluna obravnaval zgolj kot skrajno možnost – samo če bi obstajala realna grožnja, da ga okupirajo Italijani, je bil pripravljen posredovati.⁸⁹ A brez nemške intervencije te nevarnosti ni bilo, saj so si Italijani v spopadih z Grki že kmalu polomili zobe. V tej situaciji se je Pavle zbal, da bi mu v Rimu in Berlinu ponudili nekakšen pakt o nenapadanju, ki bi Jugoslaviji zvezal roke glede Grčije in Bolgarije.⁹⁰ A Mussolinijeva polomija je Jugoslovanom v očeh Berlina še dodatno dvignila ceno. Zdi se, da je Pavle sedaj celo verjel, da lahko izigrava enega diktatorja proti drugemu. Uspelo pa mu je tudi, da je sklenil *Pakt o prijateljstvu* z Madžarsko, ki se je zdel v Aleksandrovi dobi nepredstavljiv.⁹¹ Menda celo Nemci nad tovrstnim približevanjem nekoč sprtih sosed niso bili najbolj navdušeni, saj so s tem izgubljali arbitrarno vlogo.⁹²

Po informacijah Gregoriča, ki je takrat urejal časopis *Vreme* in je vzdrževal redne stike z nemškim poslaništvom, so Nemci ugotavljali, da jih Pavle ne mara. Menda se mu je poslanik von Heeren večkrat poskušal približati, a za razliko od britanskih diplomatskih kolegov, ki so bili na dvoru pogosti gosti, ni bil uspešen. Zaokrožile so tudi govorice, da naj bi to vedel tudi Hitler, ki naj bi mu bil od probritansko usmerjenega kneza ljubši mladoletni kralj Peter II. Tudi sodelavec izpostave Gestapo v Beogradu Joseph Hribovschek alias Berger je ob neki priložnosti Koroščevemu zaupniku Engelbertu Besednjaku dejal, da Nemci vedo, kako se Pavle ne želi zameriti nikomur. Bilo jim je znano, da je v korespondenci

⁸⁶ Suppan, *Hitler*, str. 408–409.

⁸⁷ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 192–201.

⁸⁸ Konstantinović, *Politika*, str. 243.

⁸⁹ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 193.

⁹⁰ Konstantinović, *Politika*, str. 284.

⁹¹ Stevan K. Pavlowitch, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia* (London, 2008), str. 10–11.

⁹² Konstantinović, *Politika*, str. 250.

z britanskim kraljem Jurijem VI., hkrati pa si je želel dobrih odnosov z rajhom.⁹³ V bolgarskih političnih krogih so se zato samo čudili, kako to, da imajo v Berlinu toliko potrpljenja s knezom Pavlom, čeprav je bilo znano, da sta s soprogo anglofila.⁹⁴

Tudi v primeru domovine njegove žene torej kneza ni bilo mogoče pridobiti, da bi podprl prizadevanja Sil osi. O tem priča med drugim dejstvo, da je na svojo roko dovolil pošiljanje vojnega materiala Grčiji. Sprl se je z vojnim ministrom Milanom Nedićem, ki je na avdienci 3. novembra 1940 knezu deloval vse preveč pesimistično, češ da naj bi lahko Jugoslavija izbirala samo še med nemško ali britansko opcijo, zato je generala obtožil defetizma.⁹⁵ Nedić je zagovarjal jugoslovansko posredovanje proti Grčiji in zavzetje Soluna. Ko so italijanska letala v noči s 5. na 6. november 1940 nekaznovano bombardirala Bitolo, je knez zahteval od Nedića pojasnila. Slednji mu je odvrnil, da bo Jugoslavija morala opustiti nevtralnost in da vlada ne sme več mečkat. Pavlov odgovor je bil odločen: ni zamenjal politične usmeritve, ampak ministra.⁹⁶

Trojni pakt in solunska vaba

Vseeno so v Berlinu še naprej računali, da bo knez na koncu popustil. Gregoričeva tajna diplomacija na prehodu iz leta 1940 v 1941 kaže, da je bila Hitlerjeva potrpežljivost prav v jugoslovanskem primeru precejšnja. V pogovorih, ki jih je imel večinoma s šefom tiskovne sekcije Paulom Schmidtom, neredko pa si je zanj vzel čas celo zunanji minister von Ribbentrop, je Gregorič lahko slišal mešanico prikritih groženj in prijateljskih nasvetov. Čeprav so mu sogovorniki dali vedeti, da je Jugoslavija obkrožena z ambicioznimi sosedami, ki prežijo na različne korekcije meja, pa naj bi Nemčija njihove zahteve nevtralizirala s svojo podporo jugoslovanski ozemeljski integriteti. Če so bili v Berlinu sprva še zadovoljni z jugoslovansko nevtralnostjo, četudi ta ni bila najbolj zanesljiva, so postajale zahteve za pristop k Trojnemu paktu vse bolj ultimativne.⁹⁷ Pri tem je bil glavni nemški adut zagotovilo, da lahko Hitler učinkovito obrzda Mussolinijeve načrte za razkosanje Jugoslavije.⁹⁸ Obljuba Soluna v kombinaciji z zavezo, da Jugoslaviji ne bo treba dovoliti prehoda nemških čet, se je

⁹³ Rahten, *Anton Korošec*, str. 523.

⁹⁴ *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, I–III, ur. Peter Broucek (Wien–Köln–Graz, 1980, 1983 in 1988) (dalje: *Spomini Glaise-Horstenaua*), tu II, str. 636.

⁹⁵ Konstantinović, *Politika*, str. 218.

⁹⁶ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 195 in 199.

⁹⁷ Kramer, *Die Grossmächte*, str. 749.

⁹⁸ NA II, IRR, RG 319, PFDG.

zdelo nemškimi generalom velika koncesija.⁹⁹ A jo je bil nacistični vrh vseeno pripravljen dati.

Še konec februarja 1941 je Hitler v pogovoru z japonskim veleposlanikom Ošimo Hirošijem v Berlinu izrazil zadovoljstvo, ker je Jugoslavija pripravljena živeti s Silami osi v miru. Mirno je čakal na razvoj dogodkov, čeprav je vedel, da Pavle okleva. Menil, je da se bo knez prej ali slej moral podrediti nacionalnim interesom in pristopiti k Trojnemu paktu.¹⁰⁰ Vendar ga na sestanku 4. marca v Berchtesgadnu, za katerega se je izkazalo, da je bil tudi njun zadnji, le ni uspel prepričati. Uvodoma je želel knezu v pogovoru pregnati še zadnjo iluzijo, da lahko računa na britansko pomoč. Zatrnil je, da naj bi bila Velika Britanija praktično poražena, čeprav naj bi vojna z njo še trajala nekaj časa. V luči svojih načrtov v Vzhodni Evropi pa je Hitler želel pritegniti knezovo pozornost z ugotovitvijo, da želi oblikovati močan blok evropskih držav v boju proti avtokraciji in boljševizmu. Za Jugoslavijo naj bi tako napočil zgodovinski trenutek, ko naj bi se morala nedvoumno izreči za "novi red", znotraj tega pa bi lahko zasedla vodilno vlogo na Balkanu. Poudaril je, da naj Nemčija ne bi imela nobenih ozemeljskih pretenzij do Jugoslavije, želela naj bi si zgolj red in stabilnost v regiji. Skratka, potreben naj bi bil jugoslovanski pristop k Trojnemu paktu, ki naj bi ji omogočil tudi varnost v nadaljnjih vojaških konfrontacijah. Na koncu svojega monologa je Hitler še izpostavil, da naj bi bila Grčija pred zlomom, Jugoslavija pa bi lahko zasedla Solun in s tem dobila izhod na Egejsko morje. Pavle se je le s težavo odtrgal od Hitlerjevih obljub, a vseeno odločno. Odvrnil je, da naj bi bilo najbolje, če Jugoslavija ostane nevtralna. Pristop k Trojnemu paktu naj bi mu preprečevali grško poreklo soproge Olge, simpatije do Velike Britanije in osebna stališča do Italije. Poudaril je, da se ne more vezati z Mussolinijem, ki da je vendar ubil njegovega bratranca Aleksandra in pošilja teroristične skupine v Jugoslavijo. Sploh pa naj ne bi mogel nikoli dopustiti določb pakta, da bi Sile osi lahko uporabljale jugoslovansko ozemlje za napade na druge države. Hitler je kneza poskušal pomiriti z zagotovilom, da bo vojne določbe izločil iz besedila in da Jugoslaviji ne bo treba dopustiti prehoda nemških čet čez svoje ozemlje. Stisnjen v kot, se je Pavle izgovoril, da se mora o tako pomembni odločitvi pogovoriti z vlado.¹⁰¹

Po vrnitvi domov je Pavle sklical kronski svet, ki je sprejel odločitev o pristopu k Trojnemu paktu. Z izmenjavo diplomatskih not so bile Jugoslaviji zagotovljene vse koncesije, ki jih je knezu obljubil Hitler na zadnjem sestanku.¹⁰² Čeprav mu pri drugih podpisnicah Trojnega pakta tovrstnih izjem ni bilo treba

⁹⁹ *Spomini Glaise-Horstenaua*, II, str. 665.

¹⁰⁰ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 219.

¹⁰¹ Krizman, "Italija", str. 91–92.

¹⁰² Suppan, *Hitler*, str. 411.

upoštevati, je bil Hitler vseeno zadovoljen. S svojimi mislimi je bil takrat že v Moskvi, grško fronto, ki mu jo je zakuhal Mussolini, pa je želel čimprej spraviti z dnevnega reda. Vendar je beograjski puč 27. marca 1941 poskrbel, da se je Hitlerjevo zadovoljstvo takoj sprevrglo v bes.

Andrej Rahten

FOREIGN POLICY CONCEPT OF PRINCE PAUL KARADORĐEVIĆ

SUMMARY

After the assassination of King Alexander Karadordjević in Marseille in the autumn of 1934, his cousin, Prince Paul (Pavle), became a key figure on the Yugoslav political scene. He was the son of Prince Arsen, brother of King Peter I, but was considered partly Russian by birth, his mother being Princess Aurora Pavlovna Demidova, and more English by culture. He married Princess Olga of Greece. Paul's downside in the Serbian political elite was that, unlike Alexander, who built his image on his close association with the army and was considered "one of their own" by the Serbian generals, he was never a soldier. It was also unusual for a member of the Serbian ruling family to have a low opinion of the Orthodox Church hierarchy, while appreciating the "constructiveness" of the Catholic one. He was more interested in art than in politics, but he was nevertheless a fast learner in the art of politics.

Paul tried to maintain both the domestic policy and the foreign policy of King Alexander, who was considered one of the main defenders of the Versailles system. He continued to support participation in the Little Entente, which was set up by Yugoslavia, Czechoslovakia and Romania, mainly in an attempt to prevent a Habsburg restoration. Hitler's rise to power, however, posed a new threat to the Little Entente in the Danube region. Prince Paul, aware of the weaknesses of the Little Entente in the face of Nazi expansion, sought to improve relations with Austria and Hungary. But neither Czechoslovakia nor Romania were sympathetic to such views, fearing a Habsburg restoration. They faced opposition

also in London and in Paris.

Prince Paul's foreign policy concept gradually became more clearly defined in three points, which he tried to implement through systematic diplomatic work. Firstly, he wanted to strengthen the policy of economic rapprochement with Germany, which had already begun in the time of Alexander. As far as Italy was concerned, the Prince swept the issue of fascist responsibility for the Marseille assassination "under the rug", his intention being to establish a responsible relationship with his neighbour, even though he was intimately opposed to Mussolini's aggressive policy. And thirdly, he wanted to compensate for his distance from France by relying on Britain. He was in favour of an agreement between the British Empire and the Third Reich, which had long been Hitler's aim, but the latter did not find sufficient sympathy in London and consequently abandoned the idea.

It was quite clear to Paul that the rise of totalitarian forces was a fact that he needed to adapt to. He did not appreciate fascist Italy, but he had to opt for a policy of waiting and conciliation. The passiveness of the British and the French, however, pushed him increasingly towards Berlin, where he was welcomed with open arms. Pavle was painfully aware of the pitfalls of blindly following the Nazi Great Power, and was careful not to go too far with his promises. His priority remained close relations with the British, which is why they referred to him as "our friend" in their reports.

Pavle wanted to prevent Mussolini from reaching an agreement with Hitler to cede Yugoslavia to the Italians. He knew that the Duce was fuelling the Ustaša (the Croatian fascist movement) underground while supporting Bulgarian and Hungarian revanchism. In a situation where, after the Munich dismantling of Czechoslovakia, France was mainly concerned with strengthening its own defences, and the British Isles seemed more remote than ever, the Prince was left with one trump card – negotiations with Nazi Germany.

Paul's visit to Berlin at the beginning of June 1939 confirmed that Yugoslavia was held in high esteem in the eyes of Hitler's regime. Although Hitler tried hard to impress the princely couple, Paul was able to resist the charm offensive. In the summer of 1939, the impression was that Yugoslavia would be able to maintain a neutral stance among the interests of the Great Powers. Paul skilfully exploited conflicts among them, and with a dint of hard labour succeeded in maintaining the balance that kept Yugoslavia afloat. This balance was, however, severely shaken by the German invasion of Poland on 1 September 1939. It soon became clear that Polish resistance could not sustain the combined Nazi-Soviet pressure, which encouraged Duce to extend his "parallel war" to Greece after invading Albania. Paul appealed to Britain and France in an effort to overthrow the Mussolini regime, but this did not seem opportune to the Western Powers living in London and Paris since they believed that Rome would not

submit to Berlin's ambitions. Even Paul's pleas for the British to increase trade with Yugoslavia, which would at least partially neutralise German economic pressure, went unheeded.

Yugoslavia's room for manoeuvring was consistently hindered by the stubborn insistence of the Karadorđević court on non-recognition of Soviet Russia. Since its foundation, the Kingdom had preserved the reputation as one of the most determined opponents of communism, even in domestic politics. Paul believed that the Soviet Union should be recognised only as a last resort, since a future Soviet envoy could influence discontented elements in the country, including the opposition. Eventually, Paul was forced to adopt a more conciliatory attitude towards the Soviet Union. Naturally, Berlin watched these developments at the Belgrade court with concern. When criticised by the Germans, Paul replied that Yugoslavia could not be blamed, since all neighbouring countries had already established diplomatic relations with the Soviets. The protests from Berlin were not particularly overwhelming due to the fact that the Germans were still determined not to get involved in a two-front war.

On the other hand, Paul was careful to maintain a neutral posture. He opted for a policy of small steps, making bilateral agreements with revisionist neighbours. Thus, at the beginning of 1937, he managed to secure the signing of the Agreement of Perpetual Friendship with Bulgaria, which at least temporarily put to bed a problem to which Alexander had previously not paid (enough) attention. With a similar agreement at the end of 1940, the Prince successfully curbed the revisionist ambitions of his Hungarian neighbour. These two cases are perfect examples of the great influence he personally established in Yugoslavia's foreign policy decision-making. For the most demanding diplomatic tasks, he used the services of special emissaries.

The fall of Paris was followed by Paul becoming increasingly pessimistic, as it was rumoured that archives containing sensitive information had fallen into the hands of the Germans. At the end of October 1940, Italian troops crossed the border into Greece, raising alarm in the Yugoslav state. His wife Olga being Greek, the attack on Greece must have been difficult for Paul to watch. But, as in the case of Ethiopia and Albania, he did not opt for a more active policy, hoping that sooner or later Germany or Britain would intervene. Hitler, on the other hand, wanted to win Paul over to the alliance with the promise of Salonika. Naturally, the Prince could not ignore the Greek origins of his wife Olga, and was probably even more affected by the rejectionist messages from London, which remained the sole support of an invaded Greece.

Even in the case of Greece, the Prince could not be convinced to support the efforts of the Axis Powers. Nevertheless, Berlin still counted on him to give in in the end. In fact, Hitler's patience appeared quite considerable when it came to Yugoslavia. If Berlin was initially satisfied with Yugoslav neutrality, even if it

was not a most reliable one, the demands to join the Tripartite Pact increasingly became an ultimatum. Germany's main asset in the whole issue was the assurance that Hitler could effectively contain Mussolini's plans to dissolve Yugoslavia. The promise of Salonika, combined with the assurance that Yugoslavia would not have to allow the passage of German troops, seemed – in the eyes of the German generals – a major concession. The Nazi leadership, however, was willing to give it to Paul anyway. Hitler's patience was on the verge when, on 27 March 1941, a military putsch was launched in the face of Yugoslav accession to the Tripartite Pact.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 1562, Osebna zbirka Franca Snoja, škatla 1.

ASBL – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Ivana Švegla, Avtobiografija Ivana Švegla.

NA II – National Archives at College Park, RG 319, IRR, Personal File Danilo Gregorič, 10. 6. 1946.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1923, 1936 in 1939.

.....

Boban, Ljubo, "Utjecaj austrijskog pitanja na medjunarodni položaj Jugoslavije izmedju dva rata", v: *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1979* (Eisenstadt, 1981), str. 203–213.

Božovič, Ivana, "V tujini: pisma dr. Mihe Kreka knezu Pavlu Karadordeviću, 1946–1952", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 303–323.

Broucek, Peter (ur.), *Ein General im Zwielficht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, I–III (Wien–Köln–Graz, 1980, 1983 in 1988).

Gašparič, Jure, "Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 363–398.

Grdina, Igor, "Danilo Gregorič", v: *Nova slovenska biografija*, ur. Andrej Rahten, Mateja Matjašič Friš, Igor Grdina in Kajetan Gantar (Ljubljana, 2009), str. 77–86.

Hoptner, Jacob B., *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973).

Karadjordjevič, Djordje, *Resnica o mojem življenju*, I–II (Ljubljana, 1979).

Konstantinovič, Mihailo, *Politika sporazuma. Političke beleške 1939–1944. Londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998).

Kramer, Hans, *Die Grossmächte und die Weltpolitik 1789 bis 1945* (Innsbruck–Wien–München, 1952).

Krizman, Bogdan, "Predgovor", v: Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973), str. 7–45.

Krizman, Bogdan, "Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941)", *Časopis za suvremenu povijest* 7, št. 1 (1975), str. 33–96.

Krošel, Joško, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije* 18 (1966), str. 181–201.

Matković, Stjepan in Trogrlić, Marko (ur.), *Političke bilješke Ante Trumbića 1930–1938*, I–II, (Zagreb–Split, 2019).

Mikuž, Metod, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965).

- Milošević, Srdan**, "Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića", *Zgodovinski časopis* 67, št. 3–4 (2013), str. 450–470.
- Nećak, Dušan**, *Avstrijska legija II.* (Maribor, 1995).
- Nećak, Dušan**, *Prestolonaslednik Djordje Karadjordjević – posebnež ali bolnik*, v: *Stiplouškov zbornik*, ur. Dušan Nećak (Ljubljana, 2005), str. 119–127.
- Pavlowitch, Stevan K.**, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia* (London, 2008).
- Alenka Pipan in Marko Frelih (ur.)**, *Dekle iz ozadja zgodovine. Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karađorđevića* (Kranj, 2020).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija 1918–1920. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).
- Rahten, Andrej**, *Od habsburške monarhije do Panevropske unije. Razprave, predavanja in članki 2000–2009* (Ljubljana, 2009).
- Rahten, Andrej**, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Rahten, Andrej**, *V prah strti prestol. Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023).
- Rahten, Andrej in Antoličič, Gregor (ur.)**, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).
- Reichert, Günther**, *Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938* (München, 1971).
- Sretenović, Stanislav**, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929* (Beograd, 2008).
- Suppan, Arnold**, "Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht", v: *Edvard Beneš und die tschechoslowakische Außenpolitik 1918–1948*, ur. Arnold Suppan in Elisabeth Vyslonzil (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien, 2002), str. 15–82.
- Suppan, Arnold**, *Hitler – Beneš – Tito. National Conflicts, World Wars, Genocides, Expulsions, and Divided Remembrance in East-Central and Southeastern Europe, 1848–2018* (Wien, 2019).
- Vauhnik, Miloš**, *Pe-fau in XX. stoletje* (Ljubljana, 2012).
- Vauhnik, Vladimir**, "O politiki kneza Pavla", *Zbornik Svobodne Slovenije* 15 (1963), str. 56–61.
- Vauhnik, Vladimir**, *Nevidna fronta. Spomini jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu 1938–41* (Ljubljana, 1972).
- Vodušek Starič, Jerca**, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002).
- Werkmann, Karl**, *Otto von Habsburg: ein ungelöstes europäisches Problem* (Berlin–Wien–Leipzig, 1932).
- Životić, Aleksandar**, *Slovenci u vojnoj diplomatiji Kraljevine Jugoslavije*, *Zgodovinski časopis* 73 (2019), št. 1–2, str. 138–156

Author: **RAHTEN Andrej**

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor
University of Maribor, Faculty of Art, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **FOREIGN POLICY CONCEPT OF PRINCE PAUL KARADORĐEVIĆ**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 397–426, 102 notes, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Pavle (Paul) Karadorđević, Adolf Hitler, Kingdom of Yugoslavia, Little Entente, Balkans

Abstract: This article presents the views of Prince Pavle (Paul) Karadorđević on the foreign policy of the Kingdom of Yugoslavia under his decisive leadership after King Alexander's assassination in Marseille in 1934. The article is based on archival documents, newspaper reports and memoirs, with special attention paid to Slovenian sources. It describes the foreign policy concept of Prince Pavle at the time of the rise of Hitler, when the Kingdom of Yugoslavia faced many challenges in its effort to maintain state sovereignty.